

25-Mart, 2025-yil

ESHITISHIDA KAMCHILIGI BO‘LGAN BOLALARDA NUTQ NUQSONLARINING BIRLAMCHI XARAКTERI

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

Maxsus pedagogika kafedrası Defektalogiya (logopediya) yo‘nalishi talabasi

Sarabekova Malohat

Annotation: *This article analyzes the primary nature of speech disorders in children with hearing impairments. Speech development disorders are directly related to the reduction or absence of auditory function. The causes and types of these disorders are discussed in the article. Based on the research, speech therapy approaches and correctional methods are considered.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается первичный характер речевых нарушений у детей с нарушением слуха. Нарушения развития речи напрямую связаны с понижением или отсутствием слуховой функции. В статье раскрываются причины и виды данных нарушений. На основе исследования обсуждаются логопедические подходы и коррекционные методы.*

Anotatsiya: *Mazkur maqolada eshitishida kamchiligi bo‘lgan bolalarda uchraydigan nutq nuqsonlarining birlamchi (asosiy) xarakteri tahlil qilingan. Nutq rivojlanishidagi buzilishlar eshitish funksiyasining pasayishi yoki yo‘qligi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, maqolada ushbu nuqsonlarning kelib chiqish sabablari va turlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida logopedik yondashuv va tuzatish metodlari muhokama qilingan.*

Kalit so‘zlar: *kar, zaif eshituvchi, audiometriya, agrammatizm, statik va dinamik muvozanat*

KIRISH

Inson eshitish orqali ma‘lumotlarni qabul qilib olib nutq orqali boshqalarga yetkazadi. Undagi eshitishning buzilishi axborotlarni qabul qilish va yetkazishda muammolarni keltirib chiqaradi. O‘z navbatida eshitishning buzilishi tasnifida nafaqat eshituv funksiyasining zararlanish darajasi, balki nutq xolati ham xisobga olinishi kerak. Asosiy qism:

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqiy funksiyasi yetishmasligi xarakter va darajasi 3 ta asosiy omilning o‘zaro munosabatiga bog‘liq: eshitishning jaroxati darajasiga, jaroxat yuz bergan vaqtga va jaroxat yuzaga kelgandan keyingi sharoitga. Bu esa umumiy ko‘rinishda quyidagicha ko‘rinishga ega bo‘lishi mumkin:

1. Bola qachalik past darajada eshitsa, shunchalik yomon gapiradi;
2. Nuqson qanchalik erta yuzaga kelsa, sharoitlar ham rivoji shunchalik qiyinlashadi;
3. Normal nutqni bolada tarbiyalash yoki rivoj lantirish bo‘yicha chora-tadbirlar qanchalik erta boshlansa, shunchalik yaxshi, boshqa o‘xshash xolatlarda bolaning nutqi

25-Mart, 2025-yil

saqlanadi yoki rivojlanadi. Eshitish nuqsoniga ega bolaning nutqining xolati, shuningdek eshituv organlarida nuqsonning o'sib borishiga ham bog'liq. Agar eshitish progressiv ravishda pasaysa nutq xolati va eshituv orasiga mos bo'lmagan xolat, ay nan esa nutq rivojlanishining ko'p bo'lmagan buzilishi, eshituvning esa birdan pasayishi kuzatilishi mumkin. Bunday mutanosiblikning buzilishi eshituv buzilish nutq rivojlanish davrida nutqning rivojlanish buzilishiga ta'sir etish darajasiga yetmaganligi bilan bog'liq boiadi. Bunga esa qo'shimcha qilib aytish kerakki, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining rivoji normal eshitadiganlar kabi ulaming o'ziga xosligi bilan, birinchi navbatda esa-intelekti bilan bog'liqdir. Bolani u yoki bu eshitish buzilish darajasiga kiritishda asosiy e'tibomi eshituv orqali nutqni idrok etishga qaratish kerak. Eshituv funksiyasining buzilish darajasiga ko'ra 2 xildagi eshituv buzilishi ajratiladi-karlik va zaif eshituvchilik. Karlik deganda umuman eshitishning yo'qolishi yoki nutqiy muloqot (nutqni egallagan odamlar uchun) nutqni mustaqil egallashi (xali nutqni egallamagan odamlar uchun) umuman mumkin bo'lmagan xolatlar ko'zda tutiladi. Umuman karlik juda kam xollarda uchraydi. Odatda karlikda ayrim baland tovushlami, bular qatorida ayrim nutqiy tovushlar, shuningdek ayrim so'z va iboralami idrok qilish mumkin bo'lgan eshitish qoldig'i mavjud bo'ladi. Eshitish buzilishining ikki asosiy ko'rinishiga muvofiq tarzda turgun eshitish nuqsoniga ega bolalar 2 turga: kar va zaif eshituvchilarga bo'linadi. R.M.Boskisning eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalaming pedagogik tasnifi Bu tasnif eshitish va nutqning o'zaro ta'sirini psixologik o'rganish asosiga qurilgan. Tasnifning nazariy asosini eshitish analizatorida buzilishlar bo'lgan bola rivojlanishining o'ziga xosligini belgilaydigan qoidalar sanaladi.

1. Bolaning eshitish analizatori buzilishini kattalardagi shu kabi nuqsondan keskin tafovutlari bilan baholash zarur. Kattalarda eshitishning buzilish paytigacha nutq shakllanib ulgurgan bo'ladi, eshitish analizatoridagi nuqson esa eshitish asosidagi muloqotning mumkinligi nuqtai nazaridan baholanadi. Eshitishning bolalikda yo'qotilishi bolaning psixik rivojlanishiga ta'sir etadi va qator ikkilamchi nuqsonlaming yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Bolaning nutqiy rivojlanishi buziladi. Karlik erta yuzaga kelsa, bu nutqning mudaqo bo'lmasligiga olib keladi. Nutqiy tafakkurning normal shakllanishiga to'sqinlik qiladi, bu bilishning buzilishiga olib keladi.

2. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolaning rivojlanishini to'g'ri tushunish uchun nutqni mustaqil egallash imkoniyatini hisobga olish muhim. Eshitishning buzilishi, bir tomondan, nutqning normal rivojlanishiga tusqinlik qiladi, boshqa tomondan, eshitish analizatorining normal faoliyati nutqiy rivojlanish darajasiga bog'liqdir. Bolaning nutqiy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, qoldiqli eshitishdan foydalanish imkoniyati shunchalik ko'proq bo'ladi. Tilni egallagan, yetarlicha lug'at zahirasi ega bo'lgan kishi unga qaratilgan nutqni yaxshiroq idrok etishga qodir, zero u tanish so'z va jumlamami mazmuniga ko'ra, kontekstdagi jumlamami ilg'ay oladi.

3. R.M.Boskis bolada eshitishning yetarli emasligini eshitishning shu kabi buzilishida nutqning rivojlanganlik darajasi nuqtai nazaridan baholaydi. Bolaning nutqi qanchalik yaxshi bo'lsa, eshitishindan foydalanish imkoniyati shunchalik katta bo'ladi.

25-Mart, 2025-yil

Karlikda 80 dB dan ortiq eshitishning yo'qolishi kuzatildi. Audiometriyada eshitishning 80 dB dan kam pasayishi aniqlanganda, zaif eshitish haqida gap boradi. R.M. Boskis tomonidan ishlab chiqilgan eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning pedagogik tasnifi eshitish analizatori funksiyasida og'ishlar bo'lgan bolalar rivojlanishining o'ziga xosligini hisobga oladigan mezonlar asosida qurilgan. R.M. Boskis eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning 2 asosiy guruhini ajratadi: karlar va zaif eshituvchilar. Karlar guruhiga tug'ma yoki orttirilgan karlik natijasida og'zaki nutqni mustaqil egallay olmaydigan bolalar kiradi. Zaif eshituvchi bolalar toifasiga eshitishning pasayishi kuzatiladigan, biroq nutqning (loaqa minimal) rivojlanishi mumkin bo'lgan bolalarni kiritishadi. Nutqiy rivojlanishga bog'liq ravishda zaif eshituvchi bolalarning 2 guruhi farqlanadi:

- kichik nuqsonlarga (tovush talaffuzi buzilishlari, nutqning grammatik qurilishida buzilishlar) ega bo'lgan, nisbatan rivojlangan nutqni egallaydigan bolalar;

- nutqiy funksiya rivojlanishida jiddiy kamchiliklar (jumla qisqa, notog'ri qurilgan, ayrim so'zlar juda qo'pol tarzda buzilgan va sh.k.) bo'lgan bolalar, Kar bolalarni ham nuqsonning yuzaga kelish vaqtiga nisbatan 2 guruhga bo'lishadi:

- eshitishni hayotining 1-va 2-yilida yo'qotgan yoki kar bo'lgan bolalar;

- kech kar bo'lgan bolalar, ya'ni eshitishni 3-4 yoshida yoki undan keyin yo'qotgan, karlik ancha keyin yuzaga kelgani sababli nutqni saqlab qolgan bolalar. «Kech (hayot davomida) kar bo'lib qolganlar» termini shartli xarakterga ega, chunki bolalarning bu guruhini karlik yuzaga kelgan vaqtemas, balki eshitish yo'qligi holatida nutqning saqlanib qolgani tavsiflaydi. Kechkar bo'lib qolganlar eshitishi pasaygan bolalarning alohida toifasini tashkil etadi. Eshitishdagi nuqson birinchi galda nutqning rivojlanishiga, ya'ni eshitish analizatorining holatiga eng ko'p darajada bog'liq bo'lgan psixik funksiyaga salbiy ta'sir etadi. Shunday qilib, eshitishning holatini, nutqning rivojlanish darajasini eshitishning yuzaga kelish vaqtini hisobga olgan holda baholash asosida eshitish va nutqda nuqsoni bo'lgan bolalarning 4 guruhi farqlanadi. Nutq orqali eshitishni tekshirish xar bir quloq uchun alohida amalga oshiriladi: tekshirilayotgan quloq ovoz kelayotgan tomonga o'giriladi, teskari tomon esa xollangan barmoq yoki nam paxta tamponi bilan berkitiladi. So'zlashuv yoki baland ovoz nutqi bilan quloqni tekshirishda ikkinchi quloq uchun moljallangan treshetka bilan berkitiladi. Bu xollatlarda ikkinchi quloqni barmoq bilan berkitish foyda bermaydi, chunki normal eshituv yoki eshitishning pasayishida ushbu quloqda aland nutq ajratiladi, tekshirilayotgan quloq karlik darajasida bo'lsa ham. Nutqni idrok etishni tekshirishni yaqin masofadan boshlash kerak. Agar tekshiriluvchi aytilayotgan barcha so'zlarni to'g'ri qaytarsa masofa borgan sari uzoqlashtiriladi, aytilayotgan so'zlarning ko'pi ajrati 1 maydigan darajaga yetgunga qadar ushbu jarayon davom etadi. Idrok etishning chegarasi bo'lib, berilayotgan so'zlarning 50% ajratiluvchi masofa olinadi. Nutq orqali eshitishni tekshirishda shuni xisobga olish kerakki, nutqni idrok etish juda murakkab jarayon. Nutq orqali eshitishni tekshirishning amaliy ahamiyati qanchalik ko'p bo'lsa ham uni yagona eshituv analizatori funksiyasi qobiliyatini aniqlovchi metod deb qabul qila olmaymiz, chunki ushbu metod tovushlarni miqdori va natijalarini baholash borasida obyektivlik to'liq bo'lmaydi.

25-Mart, 2025-yil

Eshitish qobiliyatini tekshirish metodlari orasida eng mukammali zamonaviy elektroakusti apparat-audiometr yordamida tekshirishdir. Xozirda audiometring juda ko'p model va turlari mavjud. Ushbu turli- tumanlikka karamay barcha kurilmalarning ishlash tomoyili umuman bir xil. Har kanday audiometr telyefon orqali o'zgaruvchan elektrik bosimlari tovushlar tebranishga aylantirib beruvchi generatomi aks ettiradi. Eshitish sezgirligini xavoyoki suyak orqali tekshirishda ikki xil turli telyefonlar, ya'ni «suyak orqali» va xavo orqali va «xavo orqali» qollaniladiganlari ishlatiladi. Audiometrdan chiquvchi tog'lar balandligi ham 50 dan to 1200-5000 gs gacha boigan diapazonni qamrab, o'ishi mumkin. Tovush balandligining o'zgarishi ayrim audiometrlarda maxsus boshqaruv qurilmasining bir tekisdagi harakat bilan o'zgartiriladi, bu esa ushbu turdagi audiometrdan mavjud chastotalar oralig'idagi istalgan chastotalarni qabul qilish imkonini beradi. Audiometrlarning ko'pchiligida ma'lum chastotalarning-125, 250, 500, 1000, 2000 gs cheklangan miqdori (7-8) chiqaradi. Audiometr yordamida, eshituv idrokini tekshirish juda oddiy amalga oshiriladi. Maxsus dasttaklarni burash orqali tovushlar balandligi va shiddatini, uzgartirayotib, eng minimal shiddat umitiladi, bunda esa ushbu balandlikdagi tovush eshitishar-eshtilmas darajada bo'lishi kerak (chegarali shiddat). Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni tekshirish natijalariga ko'ra xulosa va psixologik-pedagogik tavsiflarni tuzish ayrim xususiyatlarga ega. Ularda nafaqat nutqiy va intellektual rivojlanish darajasi, balki korreksiya ishlarini tashkil qilish uchun muhim sanalgan ko'rsatkichlar:

- eshitish qobiliyatini yo'qotganlik darajasi,

- harakat sohasi rivojlanganlik darajasi,

- ikkilamchi nuqsonlarning mavjudligini ham ko'rsatish kerak.

Bu ma'lumotlarni tizimlashtirishda quyidagi sxemadan foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Nutq holatining tavsifi:

- eshitish qobiliyatini yo'qotganlik darajasi (karlik, eshitishning qisman yo'otganlik) -

- tibbiy hujjatlardagi ma'lumotlardan foydalanish;

- eshitishda buzilish ro'y bergan yosh davri: tug'ma, erta (3 yoshgacha), nisbatan keyingi yoshda eshitish qobiliyatini yo'qotish;

- shu buzilishga olib kelgan sabablar;

- oilada eshitishda nuqsoni bo'lgan shaxslarning borligi yo'qligi.

2. Harakat sohasining rivojlanish darajasi:

- pantomimika xususiyatlari (qomat, yurish, individual pozalar (turishlar);

- mimika xususiyatlari (yuzning umumiy ifodasi, mimika harakatlari ifodaliligi, tabiiy ishoralar xarakteri);

- (yirik va mayda) harakatlar koordinatsiyasi;

- statik va dinamik muvozanatni saqlash imkoniyatlari.

3. Bilish sohasi:

- idrok turlarining rivojlanish darajasi; ko'rib idrok qilish jarayonida tahlil va sintez;

25-Mart, 2025-yil

- xotira turlari (obrazli va lisoniy) rivojlanishidagi, materialni eslab qolish usullaridagi (mexanik va mantiqiy) nisbatlanish;

- tafakkur: fikrlash turlari, uning yoshga oid meyorlarga mosligi; umumlashtirishlar darajasi tavsifi; fikrlash operatsiyalari rivojlanish darajasi;

- nutqning rivojlanishi: bola egallagan va foydalanadigan nutq turlari (og‘zaki-lisoniy), yozma, daktil, imo-ishora); labdan o‘qish ko‘nikmalari holati; agrammatizmlar, (faol va passiv) lug‘at hajmi, nutq turlari nisbatlanishi, nutq turlari qanday vazifalarda qo‘llanishi;

- bilish jarayonlari rivojidagi o‘zaro aloqadorliklar, tafakkur va nutq rivojida nisbatlanish.

4. Yetakchi faoliyat xususiyatlari (yoshga bog‘liq holda).

5. Shaxs rivojlanishi xususiyatlari.

6. Ta‘sir turlariga (rag‘bat, jazo, baholash) reaksiya.

7. Emotsional holatlar. Emotsiya laming tashki ifodasi xususiyatlari.

Boshqalarning emotsiyalarini tushunish.

8. O‘z-o‘zini baholash(uning adekvatligi va barqarorligi darajasi, qaysi sabablar ta‘sirida o‘zgarishi). Muhokama natijasi:

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutq nuqsonlari fonetik-fonematik, leksik-grammatik va kommunikativ jihatdan ko‘zga tashlanadi. Eshitish qobiliyatining pasayishi, ayniqsa, erta yoshdagi rivojlanishga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, nutqning shakllanishida to‘siqlarga olib keladi. Logopedik muolajalar va maxsus pedagogik yondashuvlar orqali ushbu nuqsonlarni bartaraf etish va bola nutqini rivojlantirish mumkin bo‘ladi

XULOSA

Eshitishda kamchiligi bo‘lgan bolalarda nutq nuqsonlari erta aniqlansa, ularni tuzatish va rivojlantirish imkoniyati oshadi. Nutq nuqsonlarining birlamchi xarakterini o‘rganish logopedik amaliyotda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, individual yondashuv va maxsus dasturlar asosida olib borilgan tuzatish ishlari ijobiy samara beradi. Shu bois logoped va surdopedagoglar hamkorligida kompleks terapiya muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Axmedova D.T. "Logopediya asoslari", Toshkent, 2020.
2. Karimova G.X. "Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutq rivoji", Samarqand, 2018.
3. Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar diagnostikasi-Toshkent-2016
- 4.M.Y Ayupova Logopediya – M , 2007,
- 5.Maxsus psixologiya-Toshkent 2013